

قرآن و مقتضیات فقه

بررسی تطبیقی و تفسیری احکام فقهی قرآن

www.ketab.ir

مجتبی خطاط



شماره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۷۹-۲۴-۱

دیباچه

«مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»^۱

سپاس و ستایش خدا را سزااست که هرچه هست از اوست و سلام بر رسول برگزیده خدا، حضرت محمد و اهل بیت پاکش.

احکام فقهی قرآن در راستای سعادت و هدایت انسان‌ها تشریع شده است. این قوانین بخشی از برنامه جهان‌شمول اسلام برای زندگی بشر است و بر اساس مصالح و مفاسد واقعی تشریع شده است تا سعادت دنیوی و اخروی انسان را تضمین کند.

تحول در شرایط و مقتضیات روزگار سبب دگرگونی در مصالح و مفاسد می‌شود. شارع حکیم این دگرگونی‌ها را پیش‌بینی کرده و سازوکارهایی برای انعطاف احکام و تطبیق‌پذیری آن قرار داده است. نسخ در آیات فقهی، جای‌گزینی برخی از احکام در عصر معصومان بنابر مصالح و جایگاه معتبر عقل در باب استنباط احکام، قرائن و دلایلی بر تغییرپذیری احکام قرآن است؛ هرچند این تغییر، حقیقی شمرده نشود.

بنابراین بررسی تغییرپذیری احکام قرآن و دست‌یابی به قواعد آن، از نیازهای فقه پویا و پاسخ‌گوی شرایط نوظهور می‌باشد. شناخت منابع معتبر استنباط احکام، جایگاه هریک را در دگرگون‌سازی احکام قرآن روشن می‌سازد. سنت و عقل دو منبع معتبر استنباط احکام در فقه شیعه است که هریک در تغییر احکام فقهی قرآن کارایی دارند. نسخ آیات نیز جای‌گزینی قوانین روزآمد می‌باشد که بر انعطاف‌پذیری احکام دلالت می‌کند. مفهوم وگستره نسخ قرآنی و بررسی امتداد آن به دوره‌های پس از عهد رسالت نشان می‌دهد که امروزه نیز ممکن است با تبدیل شرایط، احکام پیشین زنده شود و جای قوانین جاری را بگیرد.

اینها، همه، بخشی از سازوکارهای پیش‌بینی شده نظام تشریع است که به روزآمدی احکام شرعی می‌انجامد. این مقاله مختصر، تلاشی است در جهت بازشناخت و تبیین راه‌های کشف استنباط احکام روزآمد فقهی از قرآن؛ نخستین منبع استنباط احکام.

البته این کوشش به هیچ روی، بی‌ساختاری نیست، بلکه درصدد دست‌یابی راه‌کارهایی از درون ساختار نظام تشریع برای انعطاف‌پذیری جای‌گزینی احکام مورد نیاز است. این تحقیق از جمله نخستین گام‌ها در این باب است که می‌تواند آغازی بر راهی نو در فقه باشد، از این رو دیدگاه‌ها و نقدهای خوانندگان می‌تواند در کمال این راه کارگر افتد.

در این جا لازم می‌دانم از همه اساتید گران‌قدر خود در حوزه و دانشگاه شهر دانش خیز قم، به ویژه جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر اعرابی و جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر مؤدب کمال سپاس را به جا آورم؛ که از راهنمایی‌ها و مشاوره‌های ایشان در این تحقیق بهره‌مند شدم. نیز از پدر بزرگوار و دانشور خود، جناب حجة الاسلام والمسلمین محمد خطاط سپاس‌گزارم که افزون بر تشویق، با مطالعه همه کتاب و نقدهای دقیق خود، من را در این تحقیق یاری رساندند.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات	۱۳
تعریف مسئله	۱۳
گونه‌های تغییر احکام شرعی	۱۵
پیشینه	۱۹
ضرورت تحقیق	۲۴
پرسش‌های پژوهش	۲۵
اهداف تحقیق	۲۶
فصل دوم: منابع قانون‌گذاری در شریعت اسلام	۲۷
۱. کتاب	۳۲
۱-۱. قلمرو آموزه‌های قرآن	۳۶
۱-۲. اقسام آیات احکام	۳۸
۲. سنت	۴۰
۲-۱. حجیت سنت	۴۱
۲-۲. سنت ائمه معصوم	۴۳
آیه تطهیر	۴۳
وجه دلالت آیه بر عصمت ائمه	۵۲
حدیث ثقلین	۵۶
۲-۳. ائمه و تشریع	۵۹
۲-۴. راه دست‌یابی به سنت	۶۲
۳. عقل	۶۳
اقسام دلیل عقلی	۶۵
جمع‌بندی	۶۷

۶۹	فصل سوم: بررسی تغییرپذیری احکام قرآن با سنت
۶۹	سنت در اصطلاح
۷۰	اقسام سنت
۷۱	اقوال درباره نسخ کتاب با سنت
۷۱	۱. نسخ کتاب با سنت متواتر (قطعی)
۷۱	موافقان
۷۳	منکران
۷۴	۲. نسخ کتاب با سنت غیر قطعی (خبر واحد)
۷۶	دلایل منکران و موافقان نسخ کتاب با سنت
۷۶	۱. دلایل جواز نسخ کتاب با سنت قطعی
۷۸	۲. دلیل جواز نسخ کتاب با سنت غیر قطعی (خبر واحد)
۸۱	۳. دلایل عدم جواز نسخ کتاب با سنت قطعی
۹۰	۴. دلایل عدم جواز نسخ کتاب با سنت غیر قطعی (خبر واحد)
۹۳	مصادیق نسخ قرآن با سنت
۹۳	۱. آیه خوراکی‌های حرام
۹۷	۲. آیه نکاح‌های حرام
۹۹	۳. آیه حد زناکار
۱۰۰	۴. آیه زندانی کردن زناکار
۱۰۱	۵. آیه ارث
۱۰۳	خاتمه
۱۰۳	نمونه‌هایی از تغییر احکام قرآن با سنت
۱۰۳	۱. ازدواج با خواهرزاده یا برادرزاده همسر
۱۰۴	۲. زندانی کردن زن زناکار
۱۰۵	۳. حد زناکار
۱۰۶	۴. قانون ارث
۱۰۶	۵. قضای روزه‌های ماه رمضان

۶. عده زن طلاق داده شده	۱۰۷
۷. تنبیه بدنی زن	۱۱۰
جمع بندی	۱۱۵
فصل چهارم: بررسی تغییرپذیری احکام قرآن با عقل	۱۱۷
قلمرو توانایی و اعتبار عقل	۱۱۹
۱. کاربرد آلی عقل در اجتهاد	۱۱۹
۱-۱. توسعه مدلول متون دین	۱۲۰
روایات منع از قیاس	۱۲۶
۲-۱. مصلحت سنجی	۱۳۴
نمونه هایی از مصلحت سنجی	۱۴۰
بایسته های مصلحت اندیشی	۱۴۶
۳-۱. ذوق فقهی	۱۴۹
۴-۱. باز شناخت ملاک های واقعی احکام	۱۵۴
۲. کاربرد استقلالی عقل در اجتهاد	۱۵۶
بنای عقلا	۱۶۱
کارایی عقل در تغییر احکام قرآن	۱۶۵
۱. رهیافت ذوق فقهی در استنباط	۱۶۸
۲. مصلحت اندیشی	۱۷۱
۳. تخصیص یا تقیید	۱۷۶
۴. گسترش مدلول متون دینی	۱۷۸
۵. استنباط موضوع یک حکم	۱۸۰
۶. شناخت تغییر مصالح مصادیق خارجی	۱۸۳
۷. کشف ملاک و تحدید حکم	۱۸۳
جمع بندی	۱۸۵

فصل پنجم: بررسی رابطه نسخ با تغییرپذیری احکام قرآن	۱۸۷
نسخ در لغت و اصطلاح	۱۸۸
نسخ در لغت	۱۸۸
نسخ در گفتمان عصر نزول	۱۹۰
۱. رسول خدا	۱۹۰
۲. اهل بیت	۱۹۱
۳. صحابه و تابعان	۱۹۴
اصطلاح نوپیدای نسخ	۱۹۷
تفاوت های اصطلاح جدید و قدیم نسخ و دیدگاه برگزیده	۲۰۲
نسخ و تغییر پذیری احکام	۲۱۲
۱. نسخ و احکام مستطاب با مقتضیات	۲۱۲
۲. نسخ و تشریع گام به گام احکام	۲۱۶
۳. نسخ و پیام جاوید آیات	۲۲۲
قرآن و فرهنگ زمانه	۲۲۷
آیین های ابراهیمی	۲۲۷
قوانین منطقه ای	۲۲۹
۱. قوانین عرفی و عقلایی	۲۲۹
۲. قوانین جاهلی	۲۳۲
جمع بندی	۲۴۱
فهرست آیات	۲۴۳
فهرست منابع و مأخذ	۲۵۳